

JUHÁSZ SÁNDOR
SZÁZ ÉV TÁVLATÁBÓL
KÖZTULAJDONBA VETT MŰKINCSEK, 1919

Történelmi események a 20. század hazai műgyűjtésének rejtett kincseiről csak kivételes esetben lebbentették fel a fátylat. A Tanácsköztársaság időszaka olyan „szerencsés” helyzetet teremtett, hogy a korabeli magánkollektívák legjelentősebb műtárgyai nemcsak megismerhetők, de konkrét tulajdonoshoz köthetőek lettek.

1918-ban az első világháborút elvesztő Osztrák–Magyar Monarchia széthullott, a hazai őszirózsás forradalomnak köszönhetően megalakuló Károlyi-kormány rövid idő után lemondott, a hatalom a Kun Béla vezette kommunisták kezébe került, akik 1919. március 21-én kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. Az országot a Forradalmi Kormányzótanács irányította, az egyes területeket a miniszeri hatáskörrel rendelkező népbiztosok felügyelték. Ez a kormány gyökeresen szakított a korábbi tulajdonviszonyokkal. Kárpótlás nélkül államosította a pénzügyi intézeteket, a lakóházakat, továbbá a húsz főnél többet foglalkoztató ipari, bánya- és közlekedési üzemeket, de a mozik, a színházak, a könyvtárak is mentek a közösbe. A magántulajdonú műkincsek sem kerülhették el sorsukat, elvételük elég jól nyomon követhető a levéltári dokumentumok és a korabeli sajtó alapján.

A fáma szerint Wilde János és Pogány Kálmán, a Szépművészeti Múzeum munkatársai éppen Lukács György előadását hallgatták a régi Képviselőházban, amikor hírért vették a Tanácsköztársaság létrejöttének. Pogány nem sokat teketóriázott, azonnal lépett a privát tulajdonban lévő műtárgyak begyűjtése ügyében. Az *Est* cikke szerint „a hatalmas akciót Pogány és Antal [Frigyes] még a proletárdiktatúra kikiáltása előtt előkészítette. Titokban összeírták a képgyűjteményeket és a műkincseket, megállapodtak az egyöntetű gyors eljárásban, az volt az elvük, hogy először az abszolút becsű műalkotásokat foglalják le, csak azután gondolnak a közepes értékű művek köztulajdonba vételére. A forradalom első éjjelén jelentkeztek a kormányzótanácsnál, rögtön megkapták a felhatalmazást, és hajnalban politikailag megbízható múzeumi tisztviselőkből alakult bizottságokkal megkezdték a műkincsek lefoglalását.”¹

A beszámoló nem túloz a gyorsaságot illetően, ezt támasztja alá a március 22-én kelt dokumentum, melyet az említett Lukács György írt alá mint közoktatásügyi népbiztos. „A Forradalmi Kormányzó Tanács határozatából a Közoktatásügyi

[1] *Az Est*, 1919. ápr. 6.

*A fáma szerint Wilde János és Pogány Kálmán,
a Szépművészeti Múzeum munkatársai éppen Lukács
György előadását hallgatták a régi Képviselőházban,
amikor hírért vették a Tanácsköztársaság létrejöttének.*

[2] Németh Lajos–Kiss Dezső: *A Magyar Tanácsköztársaság képzőművészeti élete.* Bp., 1960. 132.

[3] 1919. március 26-án Csányi Károlyt, az Iparművészeti Múzeum igazgatóját, dr. Csermelyi Gyulát, az Iparművészeti Múzeum őrét, dr. Hoffmann Edithet, a Szépművészeti Múzeum őrét, dr. Layer Károlyt, az Iparművészeti Múzeum őrét, dr. Takács Zoltánt, a Szépművészeti Múzeum igazgatóőret és jegyzőkönyvvezetőnek dr. Wilde Ferenc kereskedelmi iskolai tanárt.

[4] Szépművészeti Múzeum, Irattár (SzMI), MTB. 6–7.

Népbiztos megbízást ad dr. Pogány Kálmán elvtárs vezetésével dr. Antal Frigyes, dr. Kenczler Hugó és dr. Wilde János elvtársaknak a budapesti és vidéki magános és különböző jogi személyek tulajdonában levő muzeális becsű műtárgyak zár alá vételére, illetőleg közgyűjteményekbe való elszállítására. Nevezettek intézkedéseinek a tulajdonosok feltétlenül engedelmessé tartsanak, és az illetékes katonai és polgári hatóságok őket működésük közben a legmesszebbmenő támogatásban /karhatalom, szállítóeszközök stb./ kötelesek részesíteni.”² Ők alkották a Műtárgyakat Társadalmassító Bizottságot, melybe pár nap múlva még öt szakembert neveztek ki.³

Hivatalból Pogány volt a vezető, de gyakorlatilag inkább Kenczler irányította a munkát – Pogány Vörös Hadseregbe való áprilisi bevonulása után hivatalosan is –, kinek fő feladata eleinte a vidéki műkincsek felkutatása és Budapestre szállítása volt. A bizottság tagjai közgyűjteményekben dolgozó művészettörténészek voltak, jó kapcsolatot ápoltak a gyűjtőkkel, és meglehetősen ismerték a jelesebb kollektciókat. Pontosan tudták, hova kell menniük. Nem is tétlenkedtek, már másnap, március 23-án kezdetét vette az akció, melyhez fegyveres katonák adtak kíséretet. Elsőként a festőművész Hatvany Ferenc lakását keresték fel, aki jelentős műgyűjtője volt a korszak Magyarországnak. A látogatásról az alábbi jegyzőkönyv született:

„1919. március 23-án délelőtt ½ 12 órakor dr. Pogány Kálmán vezetésével dr. Antal Frigyes, dr. Wilde János megjelentek báró Hatvany Ferenc műgyűjtő V. Nádor utca 3. sz. alatti lakásán, hogy a Forradalmi Kormányzótanács megbízásából nevezettnek tulajdonában lévő muzeális becsű műtárgyakat zár alá vegyék. Báró Hatvany Ferenc megbízottja, Horváth Jánosné bemutatja a bizottságnak báró Hatvany Ferenc tulajdonában lévő műtárgyakat, azok zár alá vételét tudomásul veszi, és kijelenti, hogy e tény minden következményeinek aláveti magát. A jegyzőkönyv felolvasás után aláíratott. A műtárgyak zár alá vétele után azok őrzésére Anka Terézia és Horváth Boldizsár katona elvtársakat hagyta hátra a bizottság.”⁴

Pogány, Antal és Wilde nem sokat vacakolt Hatvany lakásán, délre átértek a közelben lévő Deák Ferenc tér 3. szám alá, ahol Nemes Marcell gyűjteményét zárolták, majd tovább robogtak Herzog Mór Lipót Andrassy úti palotájához.

Háromnegyed 1-kor már a báró műkincsei is hasonló sorsra jutottak. A trió ezek után sem pihent, az elvtársak még aznap sort kerítettek Andrassy Gyula és Hatvany Józsefné anyagára, és nem voltak restek este negyed 8-kor bekopogni Bischitz Gyula Vigadó utcai lakásába sem. Mindenhol a fentihez hasonló jegyzőkönyvet írtak alá a tulajdonossal vagy annak megbízottjával, valamint listát készítettek a lefoglalt műtárgyakról, és ahol szükségesnek gondolták, két katonát hagytak hátra a biztonság kedvéért.

- ¶ Budapest legjelentősebb magángyűjteményeinek múzeumi becsű darabjait már az első nap végére lefoglalták. Persze csak papíron, mert a műtárgyak elszállítása csak napok múlva történt meg, ezeket a Szépművészeti Múzeumban és később a Műcsarnokban helyezték el. Az iparművészeti munkákat az Iparművészeti Múzeumnak adták át.
- ¶ Érdekes, de a gyűjtők krémjéhez tartozó Kohner Adolf Damjanich úti lakását csupán március 25-én délután kereste fel Kenczler Hugó és Wilde János, hogy lefoglalja Kohner páratlan értékű kollekcióját. A következő napokban hasonló tempóban folyt a munka, április 11-én kelt levelében Pogány már több mint hatvan budapesti magángyűjtemény zár alá vételéről tesz említést.⁵

[5] SzMI, MTB. 77.

MŰTÁRGYAK A PÁNCÉLREKESZEKBE

- ¶ A háborús évek végén kialakult bizonytalan belpolitikai helyzet számos gyűjtőt intett óvatosságra. Sokan bankok páncéltermeiben gondolták értékeiket biztonságban, mások inkább múzeumoknak adták át műtárgyaikat megőrzésre. Egyik sem jelentett védelmet.
- ¶ „1919. április hó 9.-én délelőtt 10 órakor Pogány Kálmán, a közoktatásügyi népbiztos művészeti és múzeumügyi politikai megbízottja az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeumban az egyes gyűjtők által ott megőrzés céljából elhelyezett műtárgyakat a Forradalmi Kormányzótanács határozatából zár alá veszi. Petrovics Elek, az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum igazgatója a műtárgyak zár alá vételét tudomásul veszi, s ehhez képest kötelezi magát, hogy a zár alá helyezés tartama alatt a műtárgyakat sem a letétbe helyezőknek, sem másnak ki nem adja.

A trió ezek után sem pihent, az elvtársak még aznap sort kerítettek Andrassy Gyula és Hatvany Józsefné anyagára, és nem voltak restek este negyed 8-kor bekopogni Bischitz Gyula Vigadó utcai lakásába sem.

Kiállításrészlet, 1919

Kijelenti, hogy a következő magyar állampolgár gyűjtők adtak át neki a Szépművészeti Múzeumban való megőrzés végett műtárgyakat: Andrássy Gyula, Edelsheim Gyulai Lipót, Glück Frigyes, Hadik János, Kohner Adolf, Nemes Marcell és Schuler Gusztáv műgyűjtők.”⁶

[6] SzMI, 224/19.

¶ Petrovics még kijelentette, hogy tudtával és beleegyezésével Térey Gábor és Meller Simon osztályigazgatók múzeumi megőrzésre több műtárgyat átvettek Born Frigyes és Kornfeld Móric gyűjteményéből, valamint egy festményt Mikes Ármintól. Ezeket Pogány szintén zár alá helyezte. A tulajdonosok persze nem repeszték az örömtől, de nem sokat tehettek. Born azonban próbálkozott. Tudatta a bizottsággal, hogy a Szépművészeti Múzeumnak megőrzésre adott és zárolásra került festményeiből tizenhét darabot 1919. március 27-én az ingatlanára betáblázott követelés fejében Berlinben élő testvérére, Born Lajosra íratta át. Kérte, hogy a képeket adják át testvérének. Az ügy az Igazságügyi Népbiztosság elé került, mely a köztulajdonba vétel alól való kibúvásként értékelte az esetet.⁷

[7] SzMI, MTB. 204.

¶ A banki széfekkel kapcsolatos teendőkről a napilapok tájékoztatták a lakosságot. „A pénzügyi népbiztos elrendeli, hogy mindazok, akik valamely pénzintézetnél lévő páncélrekeszük kulcsát a forradalmi kormányzótanács XIII. számú rendeletének 5. §-a értelmében a beszolgáltatásra megállapított nyolc napon belül az illető pénzintézetnél e célból működő megbízottnak át nem adták, ezt április 15-ig megtegyék, mert ennek elmulasztása esetén a rekesz feltörése és tartalmának elkobzása minden utólagos határidő engedélyezése nélkül haladéktalanul meg fog történni.”⁸ Az érintettek többsége eleget tett a kérésnek, a „nagy intézeteknél a kulcsok 70-80 százaléka idejében beérkezett.”⁹ A Népgazdasági Tanács 20. N. T. rendelete alapján a páncélrekeszekben talált műbecsű tárgyakat átadták a Műtárgyakat Társadalmasító Bizottságnak, hogy döntsön azok további sorsáról.

[8] Az Est, 1919. ápr. 9.

[9] Az Est, 1919. ápr. 17.

¶ A köztulajdonba került műtárgyak számát csak becsülni lehet. A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. júniusi jelentése szerint addig a Szépművészeti Múzeumba 1065, a Múcsarnokba pedig 548 muzeális értékű képet szállítottak be.¹⁰ Egy dátum nélküli jegyzék alapján¹¹ a Szépművészetiben 1255, a Múcsarnokban pedig 731 volt a műalkotások száma, de ezek a listák nemcsak festményeket tartalmaznak. Más forrás alapján¹² kétezer darab körül voltak az értékes fayence- és porcelántárgyak, az ötvösművek száma több százra rúgott, és rendkívül jelentős volt a fegyver- és viselettörténeti anyag. A különböző részadatok alapján legalább ötezer műtárgy került magántulajdonból a múzeumokba. Egy, az érintett gyűjtőket felsoroló lista 69 nevet említ, de a dokumentumon nincsen dátum, és a készítés szempontja sem tudható.¹³

[10] Gerelyes Ede: *A magyar múzeumügy a két forradalom időszakában 1918-1919.* Bp., 1967. 40.

[11] SzMI, MTB 22-23.

[12] A köztulajdonba vett műkincsek első kiállítása. Katalógus, előszó. Bp., 1919.

[13] SzMI, MTB 16.

ÁTRENDZETT KIÁLLÍTÁS

¶ Már viszonylag korán felvetődött egy kiállítás megrendezésének gondolata a begyűjtött műalkotásokból. A megnyitót április közepére vagy május elsejére tervezték a Múcsarnokban, de szervezési problémák és a román katonai offenzíva miatt el kellett halasztani. A tárlatot végül 1919. június 14-én „délután 5 órakor Lukács György népbiztos elvtárs nyitotta meg, fejtegetvén a legértékesebb műkincsek köztulajdonba vételének fontosságát. Az elmúlt szocialistaellenes társadalom műemlékei – mondta – nagy értékkel bírnak, és azokat meg kell tartani a következő nemzedék számára, még ha a kapitalista társadalmat is reprezentálják”.¹⁴

[14] Népszava, 1919. jún. 15.

¶ A sajtó lelkesen számolt be az eseményről, a leginkább szakmai írások egyike Farkas Zoltán művészeti író tollából jelent meg a *Vasárnapi Újságban*: „A festmények és részben a szobrok anyagából a múlt héten nyílt meg az első kiállítás a városligeti Múcsarnok helyiségeiben. Évek óta az első tárlat ebben a helyiségben, amelyből a látogató mérgelődés helyett lelkesedéssel távozik, mert összevissza hat-hét kép kivételével a többinek kiállításáért csak hálás lehet. A kiválasztás tehát kellő szakértelemmel történt, amit különösen az állapíthat meg, aki a budapesti magángyűjteményeket jól ismerte. Nálunk ugyanis mentül gyengébben állott egy-egy gyűjtemény szénája, annál szebb köntösbe szerette volna gyűjtője bújtatni. Talán sehol sem volt, vagy tán csak Amerikában van annyi hamis név alatt szereplő régi festmény, mint Budapesten. A legtöbb kisebbfajta gyűjtőnek volt legalább is egy, ha nem három képe, amelyet valami fantasztikusan nagy névvel ruházott fel. Pesten e célra a legkedveltebb Tiziano volt, hamarjában öt ilyen Tiziano képre emlékszünk, a melyek közül a legjobb a Szépművészeti Múzeum Pállfy gyűjteményében látható. Nos ezek a Tizianók, Rembrandtok, Van Dyckek hála istennek vagy egészen kimaradtak a kommunizálásból, vagy megkapták a helyes elnevezést, vagy pedig az X. Y. műhelyéből vagy iskolájából való megjelölést.”¹⁵ A festmények kiállításán való elhelyezését emeli ki a *Vörös Újság* beszámolója: „A képek lehető ritkán vannak állítva, hogy mindegyik, amennyire csak kiállításon lehet, magának éljen s mindegyik olyan megvilágításban, hogy művészi sajátosságai lehetőleg jól érvényesüljenek. A képek csoportosítása is ezt a célt akarja szolgálni, egymás közelébe helyeztetek azok

[15] *Vasárnapi Újság*, 1919. jún. 29.

A Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. júniusi jelentése szerint addig a Szépművészeti Múzeumba 1065, a Múcsarnokba pedig 548 muzeális értékű képet szállítottak be.

Az 1919-es kiállításon készült fotón balra Eugène Boudin *Naplemente a kikötőben* (Hatvany-gyűjtemény), Camille Corot *Álmodozó Marietta* (Hatvany-gyűjtemény) és Berthe Morisot *Egy hölgy portréja* (Kohner-gyűjtemény) című festménye Révész és Bíró felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

El Greco két festménye. Balra a *Szent Család*, jobbra a *Bűnbánó Magdolna* (Herzog-gyűjtemény)
Révész és Bíró felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár

az alkotások, amelyek művészeti sajátosságaikban rokonok, hogy így egyik a másikat támogassa, kiegészítse, s így a bennük rejlő közös művészi vonás világosan jusson kifejezésre.”¹⁶ A kiállítás katalógusának hiányát számos kritika szóvá tette, egyesek elég erélyesen: „Érthetetlennek tartjuk, hogy a rendezőség miért nem csináltatott katalógust a kiállításához, amelyben a nagyközönség s a bizonyára nagyszámú proletár munkásság számára, amely a kiállítást meg fogja nézni, egy kis magyarázat is lehetett volna. Ezt még a legburzsoább idők rendezősége sem mulasztotta el. Sürgősen kérjük e mulasztás pótlását.”¹⁷ A kiállítás rendezői valószínűleg azért késlekedtek a katalógussal, mert elhatározták, hogy egyedi grafikákkal és kisplasztikával bővítik a tárlatot. Mivel időre volt szükség ezen anyagrész összeállításához, ezért csak július 3-án küldték nyomdába a katalógus kéziratát.¹⁸ Átrendezés miatt a kiállítást július 17-én két napra bezárták. „A köztulajdonba vett műkincsek kiállításának anyaga újabb értékes gyűjteményekkel gazdagodott – adta hírül a Népszava nem sokkal később. A Múcsarnokban néhány nappal ezelőtt újabb termék nyíltak meg, amelyekben a grafikai és kisplasztikai műkincsek gyűjteményét helyezték el.”¹⁹ Bizonyára a katalógus ekkor már az érdeklődők rendelkezésére állt, melynek előszava tömören foglalja össze a bemutatott anyagot. „Amit kiállítottunk, az anyagnak színe-java. A régi iskolák csaknem mindegyike képviselve van s vannak köztük igazi gyöngyszemek s nagy művészeti ritkaságok is. A legnagyobb mesternevek szerepelnek. A legértékesebb a XIX. század francia gyűjtemény, mely a francia festészet egész fejlődéséről szinte kimerítő képet ad, s egyik-másik mestert szinte egész sokoldalúságában mutatja be. A magyar festészetből néhány mestert – a legfontosabbakat – legjelentékenyebb darabjaikkal mutatjuk be. A szobrászattól aránylag kevés s nem is felette jelentős anyagra akadtunk, ebből is kiállítottuk a javát. A kisplasztika volt gyűjtőink igazi területe a szobrászat terén, a grafikai teremben elkülönítve állítjuk ki, amit ebből a művészeti ágból vetünk birtokba; ami ott látható, mind elsőrangú érték s együtt olyan nagyszerű gyűjtemény, amelyért irigykedve fog reánk nézni nem egy a legnagyobb európai múzeumok közül. A grafikából a terem hatásának egysége érdekében s a francia gyűjtemény kiegészítéséül csak a modern anyagot mutatjuk be. Iparművészeti tárgyaink közül csak a gobelineket állítottuk ki, azért ezeket, mert ezek ábrázolásaikban a festészet alkotásaihoz kapcsolódnak.”

¶ A köztulajdonba vett műkincsek „színe-java” a kiállításon bemutatott 700 körüli tétel volt. A katalógus nagyságrendileg 450 festményt (230 magyar művész munkája), 30 arcképminiatúrt, 120 egyedi grafikát, 100 szobrot, kisplasztikát, plakettet, valamint 9 falikárpitot sorol fel, melyek közel 40 magángyűjteményből származtak. Az anyagot sok múzeum megirigyelhetné. A bevezetőben

[16] *Vörös Újság*, 1919. jún. 18.

[17] *Népszava*, 1919. jún. 15.

[18] *SzMI, MTB*. 272.

[19] *Népszava*, 1919. júl. 29.

A kiállítás rendezői valószínűleg azért késlekedtek a katalógussal, mert elhatározták, hogy egyedi grafikákkal és kisplasztikával bővítik a tárlatot.

említett modern franciák között 3 Bonnard, 7 Cézanne, 11 Courbet, 4 Gauguin, 5 Van Gogh, 9 Manet, 12 Renoir alkotása volt az ismertebb alkotók közül. Számos kvalitásos műtárgy mellett ott volt El Greco nyolc festménye, Herzog és Nemes Marcell gyűjteményéből. Az elmúlt száz év alatt számos mű attribúciója változott, de az említettek többségének meghatározása ma is megállja a helyét.

¶ A köztulajdonba vett műkincsek kiállítását azért nevezték elsőnek, mert 1919 nyarának végére egy újabbnak kellett volna következnie. A kizárólag iparművészeti anyagot bemutató esemény helyszínének a Nemzeti Szalon épületét jelölték ki. Ebből aztán nem lett semmi, a Forradalmi Kormányzótanács augusztus 1-jén lemondott, és véget ért a Tanácsköztársaság időszaka. Az új kormány válás- és közoktatásügyi miniszterének 1919. évi 174.963. számú rendelete intézkedett a köztulajdonba vett műtárgyak magántulajdonba való visszaadásáról. A miniszter ezzel a feladattal és a műtárgyak számbavételével a Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum igazgatóságait bízta meg. A Szépművészeti Múzeum jelentése szerint, a képzőművészeti alkotások „valamennyien megvannak, kivéve azt a Brocky Károly-féle képet, melyet a Múcsarnok faláról a szocializált műtárgyak kiállításának tartama alatt ismeretlen tettes ellopott.”²⁰

[20] SzMI, 501/1919.

¶ Szinte hihetetlen, hogy a sok hercehurca közben nem történt nagyobb veszteség, és a gyűjtők hiánytalanul kapták vissza tulajdonukat – legalábbis a képzőművészeti műtárgyak tekintetében. „Akármilyen véleményvel vagyunk is a direktórium munkájáról, az mégse tagadható le, hogy a jelentékenyebb magyar gyűjtemények köztulajdonba vételével – ha mindjárt akaraton kívül is – komoly szolgálatot tettek. Ha ezeket a gyűjteményeket nem szedik össze és nem helyezik biztonságba, ki tudja, mi történt volna velük” – írta Margitay Ernő a Tanácsköztársaság művészeti politikáját erősen bíráló cikkében 1919 végén.²¹

[21] Margitay Ernő: Vörös művészeti politika. Magyar Iparművészet, 1919. 3–10. sz.

¶ Ha így vesszük, ugyancsak szolgálatot tettek az utókornak, mert az esemény során keletkezett dokumentumok és a kiállítás nélkül nem szerezhethnénk ilyen átfogó képet a századelő magyar magángyűjteményeiről – voltaképp egy „pillanatfelvétel” a műtárgyak 1919-es tulajdonviszonyáról. Művészettörténetünk egyik fájó hiánya, hogy még a kiállított anyag tudományos feldolgozása sem történt meg, a többiről nem is szólva. Kár lenne átsiklani a 20. század hazai gyűjtéstörténetének egyik fontos eseménye felett. Talán a századik évforduló felhívja rá a figyelmet.

15. századi itáliai vázlatkönyv (részlet)
Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria
208–209.